

ФОНДОВА ЛЕКЦІЯ З КУРСУ «ВСТУП ДО СОЦІОЛОГІЇ»

Дискусії щодо предмету соціології

Соціальна робота.

У сучасній науковій літературі під соціальною роботою мають на увазі, по-перше, **практичну професійну діяльність** з надання допомоги та підтримки людям, які опинились у скрутній ситуації (докладніше про це мова піде в одному з наступних розділів цього підручника); по-друге, **навчальну дисципліну**, яку вивчають майбутні фахівці з соціальної допомоги та підтримки населення (такий навчальний курс викладається на соціологічному факультеті Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна та в інших ВНЗ, які здійснюють підготовку спеціалістів з соціальної роботи); по-третє, **галузь наукових знань**, в межах якої формулюються теоретичні підвалини соціальної роботи, зокрема здійснюється розробка категоріально-понятійного апарату, за допомогою якого досліджуються засадничі принципи соціальної допомоги різним групам населення, тенденції та закономірності її практичної реалізації, аналізується та узагальнюється досвід соціальної роботи, ефективність наявних та пошук її інноваційних форм, дієвість засобів та методів здійснення цієї роботи тощо. Все це складає предметне поле соціальної роботи як галузі наукового знання.

Зазначимо, що соціальна робота як наукова галузь ще дуже молода, вона знаходиться в процесі становлення, предметного та структурного визначення. Говорячи про структурне визначення, ми маємо на увазі необхідність визначення місця соціальної роботи як наукової дисципліни у системі наук про людину та суспільство. Якщо проаналізувати існуючі теорії соціальної роботи, то можна дійти висновку, що вони належать до психологічного, соціологічного та педагогічного напрямків наукового знання. Відповідно, у центрі уваги психологічних теорій соціальної роботи – ідея допомоги людині шляхом оптимізації її власних зусиль, використання

своїх особистісних та соціальних ресурсів у вирішенні тієї чи іншої життєвої проблеми, поліпшення несприятливої для нормального функціонування індивіда ситуації. Педагогічні теорії соціальної роботи ґрунтуються на ідеї допомоги людині або певній групі шляхом виховного впливу на процес їх «входження» у суспільство, який здійснюють такі соціальні інститути, як сім'я, школа, позашкільні заклади і т. ін. Що стосується соціологічних теорій соціальної роботи, то вони концентрують свою увагу на соціальному контексті допомоги, а саме на соціальних причинах виникнення складних ситуацій, на соціальних нормах та соціальній патології, соціальному контролі за поведінкою індивідів чи груп.

Безперечно, практична реалізація соціальної роботи повинна ґрунтуватися на всіх перелічених вище теоретичних підходах, враховувати індивідуально-психологічні, педагогічні та соціальні чинники, що обумовлюють необхідність надання соціальної допомоги певним індивідам чи групам, використовувати психологічні, педагогічні та соціологічні методи роботи з ними. Невипадково, соціальних працівників готують сьогодні у педагогічних ВНЗ, на психологічних та соціологічних факультетах. Проте, на наш погляд, соціальна робота – це галузь, яка перш за все має бути заснована саме на соціологічному баченні, соціологічних дослідженнях соціальних процесів і проблем, в тому числі запитів та потреб різних прошарків суспільства та окремої особистості.

Отже, важливим завданням сучасної вітчизняної соціології, яке, в тому числі, реалізується в межах її практично-політичних функцій, є вироблення теоретичних засад, надання необхідної соціологічної емпіричної інформації та формулювання конкретних пропозицій і рекомендацій відповідним суспільним та державним органам (різноманітним соціальним службам, громадським організаціям тощо) для прийняття ними науково обґрунтованих управлінських рішень щодо використання тих чи інших форм і методів соціальної допомоги різним групам населення нашої країни.

Як вже підкреслювалось, соціологія має велике значення для становлення в Україні громадського суспільства та правової держави.

У соціальних науках **громадянське суспільство** визначається як цілісна сукупність неполітичних і неполітизованих духовних та економічних відносин у суспільстві; це область спонтанної (добровільної) самореалізації людей (та їх об'єднань), яка захищена відповідними правовими нормами від будь-яких проявів регламентація їх діяльності з боку держави та її органів. Отже, формування та розвиток громадянського суспільства можливі лише за умов існування **правової держави**, тобто держави, при якій життя суспільства, кожного її члена (від пересічного громадянина до Президента) підкорене закону, а закон спрямований на забезпечення всезагального рівноправ'я та соціальної справедливості. Основою правової держави є створення умов для беззаперечної реалізації гарантованих Конституцією прав людини. Громадянське суспільство та правова держава не дистанціюються одне від одного, а взаємодіють між собою завдяки створенню надійних та доступних каналів взаємодії. Одним із таких каналів є ***інститут громадської думки***.

Зазначимо, що у соціології **громадська думка** визначається як думка значної частини населення (різних соціальних груп чи окремих спільнот) щодо якої-небудь суспільної проблеми, події, факту в конкретній соціальній чи соціально-політичній ситуації. Коли говорять про інститут **громадської думки**, то мають на увазі існування відносно усталеної форми організації соціального життя, що забезпечує усталеність зв'язків і відносин у межах суспільства завдяки наявності відповідної соціально-професійної групи (фахівців-соціологів), організацій, установ, де ця група здійснює свою діяльність, спрямовану на вивчення громадської думки (соціологічні центри (наприклад, Центр імені Розумкова (м. Київ) чи Східноукраїнський фонд соціальних досліджень (м. Харків)), інститути (наприклад, Інститут соціології Національної академії наук України), вузівські кафедри, відділення, факультети соціології тощо), а також існуванню певної

нормативно-ціннісної системи, що регулює цю діяльність та відносини як у межах цього інституту, так і його взаємодії із суспільством у цілому, окремими соціальними інститутами, групами, індивідами.

Становлення інституту громадянської думки в Україні є, з одного боку, наслідком розвитку соціології, активізації соціологічних досліджень різноманітних проблем сучасного суспільства, з іншого – зростаючої (в т.ч. під впливом соціології) громадянської самосвідомості населення, формування у нього соціологічного мислення.

Зазначимо, що під соціологічним мисленням ми розуміємо здатність індивіда (або соціальної групи критично оцінювати свою діяльність у різноманітних сферах приватного та суспільного життя (економічній, політичній, правовій, сімейно-побутовій тощо), рефлексувати з її приводу, а також передбачати результати та наслідки цієї діяльності як для особистісного, так і для суспільного розвитку. Важливими чинниками формування соціологічного мислення є знання, вміння та навички аналізу актуальної соціально-економічної, соціально-політичної та соціально-культурної ситуації у суспільстві, відносин між різними соціальними групами, а також тенденцій їх розвитку в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Звичайно, найважливішим каналом становлення соціологічного мислення є розвиток загально соціологічної та спеціальної соціологічної освіти у вищій школі України. Перша (загально соціологічна) передбачає засвоєння соціологічних знань майбутніми фахівцями будь-якого профілю підготовки. Спеціальна соціологічна освіта – це система підготовки фахівців-соціологів різного професійного спрямування (соціологів-дослідників, у тому числі теоретиків та емпіриків, соціологів-викладачів, соціологів-практиків (для роботи у різних сферах суспільного життя: на промислових підприємствах, установах, організаціях, політичних партіях тощо), соціологів-консультантів, соціологів-аналітиків (для роботи в органах державного управління) і т.д.). Проте, соціологічна освіта (як загальна, так і

спеціальна), на жаль, має нетривалу історію, про що нижче йтиметься докладніше. Окрім того, далеко не всі громадяни мають вищу освіту чи прагнуть її отримати. З огляду на це, формування соціологічного мислення можливо, в тому числі, за умов реалізації такої складової громадянської групи функцій соціології, як **інформаційна функція**, яка полягає у наданні населенню в цілому (а не тільки органам влади) оперативної та вичерпної інформації, заснованої на результатах емпіричних досліджень, щодо ситуації у суспільстві та його окремих сферах, соціально-психологічної атмосфери в ньому, рівня конфліктності/солідарності різних суспільних груп тощо.

Надання такої інформації здійснюється завдяки публікації отриманих соціологами даних перш за все у засобах масової інформації (у газетах, журналах, на телебаченні, радіо, в Інтернеті тощо) а також у наукових виданнях (статтях, колективних та індивідуальних монографіях тощо).

На жаль, у сучасному українському суспільстві інформаційна функція соціології реалізується далеко не повною мірою, що перш за все відбиває ставлення до нашої науки з боку влади, яка все ще ігнорує можливості та необхідність соціологічного супроводу реформування всіх сфер суспільного життя в нашій країні.

Звернення соціології (в межах масштабних соціологічних досліджень) до аналізу реформ, що відбуваються в Україні, їх впливу на трансформацію ціннісних орієнтацій різних верств населення, динаміки політичних преференцій, соціального статусу, можливостей соціальної мобільності тощо не тільки надає дослідникам, державі та суспільству, його окремим членам інформацію про певний стан соціуму, характеристики суспільної свідомості та поведінки, але й впливає на свідомість та поведінку громадян самим фактом такого звернення. У цьому сенсі, деякі вчені, наприклад відомий російський соціолог **В.О.Ядов**, говорять про **ідеологічний вплив** соціології, тобто її спроможність завдяки проведенню досліджень та інформуванню населення про їх результати змінювати погляди та оцінки тих чи інших соціальних проблем, ціннісні орієнтири та мотивацію масової поведінки.

Погоджуючись з думкою В.Ядова, зазначимо, що, на відміну від деяких дослідників, ми вважаємо за доцільне говорити саме про ідеологічний вплив, а не про ідеологічну функцію соціології. Певна некоректність виокремлення *ідеологічної* функції полягає, на наш погляд, у тому, що науковий статус соціологічного знання, тобто знання неупередженого, об'єктивного, здобутого спеціальними методами, не передбачає реалізацію соціологією такого завдання, як формування певної системи поглядів та ідей, в яких усвідомлюється та оцінюється ставлення людей до дійсності та один до одного, а також відображуються інтереси певних соціальних прошарків, груп, класів, тобто формування певної ідеології. Адже ідеологія це оціночне, таке, що відбиває позиції, погляди, інтереси якоїсь однієї суспільної групи (класу), а отже, упереджене, необ'єктивне ставлення до соціальної дійсності, соціальних відносин, перспектив суспільного розвитку.

Великі потенційні можливості щодо розбудови правової держави та громадянського суспільства в Україні має сучасна молодь, зокрема, студентство. Саме тому у підготовці майбутніх фахівців, як підкреслювалось вище, все більшого значення набуває їх озброєння соціологічними знаннями. Сьогодні навчальні курси з основ соціології та деяких спеціальних соціологічних теорій (соціологія медицини – у медичних ВНЗ, соціологія права – у юридичних, економічна соціологія – на економічних факультетах та ВНЗ тощо) повинні стати невід'ємною складовою професійної підготовки майбутніх фахівців у будь-якій галузі. Це допоможе студентській молоді не тільки оволодіти широким колом теоретичних питань (*що таке суспільство, які рушійні сили його розвитку, як виникають певні елементи соціальної структури тощо*), але й осягнути власні можливості впливу на соціальні процеси, навчитися регулювати ці процеси, управляти ними.

Питання для самоконтролю

1. Хто і коли ввів у науковий обіг термін «соціологія»?
2. Що означають такі поняття, як «об'єкт науки» та «предмет науки»?
3. Визначте об'єкт та предмет соціології.
4. Що обумовлює дискусії щодо предмету соціології?
5. Як визначають предмет соціології провідні фахівці-соціологи минулого та сучасності?
6. Чому предмет соціології «знаходиться у постійному русі, розвитку»?
7. Що означає поняття «суб'єкт соціології»?
8. Назвіть перших суб'єктів світової та вітчизняної соціології.
9. У чому полягає специфіка соціологічного аналізу соціальних явищ та процесів?
10. Що таке «системність, комплексність» соціологічного дослідження?
11. У чому проявляється «діяльнісний підхід» до аналізу соціальних явищ та процесів у соціології?
12. Що таке «кількісний, якісний та імовірнісний аналіз» у соціології?
13. Розкрийте сутність соціокультурного підходу до аналізу соціальної реальності.
14. Що таке наука? Чим наукове знання відрізняється від повсякденного знання?
15. Визначте місце соціології у системі соціогуманітарного знання.
16. Завдяки чому соціологія як наукове знання про суспільство відрізняється від різноманітних галузей так званого гуманітарного знання?
17. Що є спільного та що відрізняє соціологію та історію?
18. У чому полягає відмінність соціологічного та філософського знання?

- 19.Що поріднює соціологію з соціальною психологією та соціальною антропологією? Що відрізняє ці галузі наукового знання?
- 20.Які існують відмінності між соціологією та такими науками, як економіка, політологія, правознавство, релігієзнавство?
- 21.Схарактеризуйте основні елементи структури соціологічного знання.
- 22.Що таке фундаментальна та прикладна соціологія?
- 23.Поняття та феномен теоретичної та емпіричної соціології.
- 24.Побудуйте схему структури сучасної теоретичної соціології.
- 25.Що означають поняття «мікросоціологія» та «мікросоціологія»?
- 26.Назвіть та надайте стислу характеристику основних макросоціологічних теорій.
- 27.Які теорії сучасної соціології можна віднести до мікро соціологічних? Наведіть приклади таких теорій, їх основні ідеї та персоналії.
- 28.Чим відрізняються макро- та мікро соціологічний підходи до аналізу суспільства?
- 29.Побудуйте схему рівнів соціологічного знання.
- 30.Як пов'язані між собою вищий, середній та нижчий рівень соціологічної системи знання?
- 31.Що, за Т.Куном, означає поняття «наукова парадигма»?
- 32.Чому соціологію називають поліпарадигмальною (чи мультипарадигмальною) наукою?
- 33.Як класифікує соціологічні парадигми Дж.Рітцер?
- 34.Чим пояснюється поліпарадигмальність соціологічної науки?
- 35.Що означає поняття «загально соціологічна теорія»?
- 36.Хто і коли ввів до наукового обігу поняття «теорії середнього рівня»?
- 37.Чим відрізняються теорії середнього рівня (чи спеціальні соціологічні теорії) від загально соціологічних теорій?

- 38.Що є предметом соціологічних теорій середнього рівня? Назвіть та коротко схарактеризуйте деякі з цих теорій.
- 39.Що таке «емпіричне соціологічне дослідження»?
- 40.Класифікація емпіричних соціологічних досліджень, її критерії.
- 41.Назвіть основні етапи підготовки та проведення соціологічного емпіричного дослідження.
- 42.Що таке програма соціологічного дослідження? Перелічите та коротко опишіть основні елементи методологічної та процедурної частини програми дослідження.
- 43.Що таке проблемна ситуація дослідження?
- 44.Що означає поняття «гіпотеза» в науці? Як класифікують гіпотези соціологічного дослідження?
- 45.Що таке генеральна сукупність та вибірка сукупність соціологічного дослідження?
- 46.Назвіть основні типи вибірки соціологічного дослідження. Надайте коротку характеристику квотній виборці.
- 47.Що означає поняття «репрезентативність вибірки»?
- 48.Назвіть основні методи збирання соціологічної (емпіричної) інформації.
- 49.Чим відрізняються кількісні та якісні методи збору соціологічних даних? Назвіть основні з них.
- 50.Дайте характеристику таким методам опитування, як анкетування та інтерв'ю. Назвіть їх основні різновиди.
- 51.Що таке «закрите» та «відкрите» запитання анкети? Наведіть приклади таких запитань.
- 52.За яких умов спостереження вважається методом соціологічного аналізу? Назвіть основні різновиди спостереження як методу соціології.
- 53.Схарактеризуйте такий метод соціологічного дослідження, як аналіз документів.

54. Що таке соціологічний експеримент?
55. Перелічіть основні якісні методи збору соціологічної інформації.
56. Що означає поняття «функція» стосовно науки?
57. Назвіть основні групи функцій соціології.
58. Схарактеризуйте складові теоретико-пізнавальної групи функцій соціологічного знання.
59. Які функції утворюють групу практично-політичних функцій соціології?
60. Що включає в себе група громадянських функцій соціології?
61. Чи можна говорити про ідеологічну функцію соціології?
62. Що таке «ідеологічний вплив» соціології?
63. Що таке «соціологічне мислення»? Основні канали та чинники формування соціологічного мислення населення в умовах сучасної України.
64. Схарактеризуйте роль та значення соціології у житті сучасного суспільства.